

Kada ćemo postati žene u rječnicima hrvatskoga jezika?

AUTOR Mirela Dakić
mireladakic1@gmail.com

SAŽETAK Polazeći od teorijskih i istraživačkih okvira feminističke lingvistike te dosadašnjih kritika reprezentacije žena u rječnicima hrvatskoga jezika, rad na temelju usporedne analize leksikografskih jedinica *žena* i *muškarac* prikazuje aspekte njihove kvantitativne, kvalitativne i rodne asimetrije. Uzimajući u obzir analitičku distinkciju između leksikografske razine i razine jezične upotrebe, rad uspostavlja dijalog između dosadašnjih analiza definicija dvaju leksema i širega konteksta upućivanja na žene i muškarce u rječnicima i jezičnoj upotrebi te ukazuje na istovjetne mete stereotipizacije i seksizma na objema razinama. Povezivanje leksikološke analize i feminističke kritike u razmatranju dviju leksikografskih jedinica upućuje na međusobnu uvjetovanost njihove kvalitativne i rodne asimetrije te predstavlja temelj kritičkome pristupu čija je pretpostavka da bi rječnici, umjesto mehanizma perpetuiranja stereotipa, mogli postati poprištem njihova osvještavanja i propitivanja

KLJUČNE RIJEČI feministička lingvistika, rječnik, rodna asimetrija, stereotip, seksizam

ABSTRACT Following the research and the theoretical framework of feminist linguistics, as well as recent revisions of the way women are represented in dictionaries of Croatian, this paper offers a comparative analysis of the dictionary entries *žena* (*woman*) and *muškarac* (*man*), with emphasis on some aspects of the evident quantitative, qualitative and gender asymmetry that is present there. Considering the analytical distinction between the lexicographic level and language use, this paper confronts the existing analyses of the definitions of these two lexemes and of the broader context of referring to women and men in dictionaries and language use, and shows how stereotyping and sexism are equally at play on both linguistic levels. Combining lexicological analysis and feminist criticism in approaching dictionary entries both refers to the inter-relation between this qualitative and gender asymmetry, and is the basis for this paper's critical approach. The

assumption is that – instead of being mechanisms for their perpetuation – dictionaries could become the new space for questioning stereotypes.

KEYWORDS feminist linguistics, dictionary, gender asymmetry, stereotype, sexism

Uvod

Unatrag četrdesetak godina feministička se lingvistika iz različitih perspektiva bavila nizom jezičnih fenomena, od načina na koji se govori o ženama i skupinama marginaliziranim na temelju spola, roda i seksualnosti do načina na koji one govore.¹ Polazeći od njezinih teorijskih i istraživačkih okvira, ovaj će rad razmotriti specifičan aspekt prve skupine problema u leksikografskoj građi hrvatskoga jezika. Ako u kojemu od suvremenih rječnika hrvatskoga jezika usporedimo leksikografske jedinice *žena* i *muškarac*, primijetit ćemo njihovu izrazitu asimetriju, a pomnija analiza ukazuje na to da ona djelomice proizlazi iz unutarjezičnih, a ponajviše iz izvanjezičnih razloga. Dok je taj fenomen dosad razmatran u širem kontekstu problematizacije jezične diskriminacije žena te kritike seksizma u leksikografskoj praksi, ovaj će rad na temelju usporedne analize dviju leksikografskih jedinica prikazati aspekte njihove kvantitativne, kvalitativne i rodne asimetrije. Proizlazeći podjednako iz leksikološke i feminističke perspektive, kritika njihove kvalitativne i rodne asimetrije² ponudit će smjernice relevantne za širi kontekst leksikografske obrade sadržaja podložnih stereotipizaciji, vođena idejom da bi rječnici, umjesto mehanizma perpetuiranja stereotipa, mogli postati poprištem njihova osvještavanja i propitivanja.

¹ Pionirskim se radom feminističke lingvistike smatra članak *Language and Women's Place* američke lingvistkinje Robin Lakoff, koja je svojom tezom da jezik perpetuira i proizvodi društvenu nejednakost između žena i muškaraca – i to, s jedne strane, diskriminirajućim upućivanjem na žene, a s druge, poučavanjem žena kako bi trebale govoriti – zacrtala smjernice *dominacijskome i razlikovnome pristupu rodu i jeziku*. Za pregled razvoja i pravaca feminističke lingvistike usp. Pišković (2014: 145–168).

² Usp. dosadašnje analize: Borić (1998: 37–44, 2004: 17–30), Breglec (2015: 204–219), Bratanić (2005: 37–46) i Pišković (2017).

Žena i muškarac – kvantitativno i kvalitativno različiti?

U rječnicima hrvatskoga jezika već na prvi pogled može se primijetiti da je leksikografska jedinica *žena* veća od jedinice *muškarac*, što je aspekt njihove kvantitativne asimetrije. Njezini su razlozi unutarjezični, a prvi je od njih višeznačnost leksema *žena*.³ U trima izdanjima *Rječnika hrvatskoga jezika*⁴ (Anić 1991, 1994, 1998: s. v. *žèna*) opisana su tri njegova značenja, od kojih navođenje drugoga sekundarnog (3) na ovome mjestu zbog zastarjelosti smatramo problematičnim:

žèna *ž* <V žèno, G *mn* žénā> **1. a.** osoba po spolu suprotna muškarcu; žensko **b.** odrasla osoba ženskog spola **2. razg.** bračni drug ženskog spola; supruga **3. mn razg. etnol.** osobe koje spadaju u poslogu ili u radnu snagu⁵

Za razliku od višeznačnih leksema jednoznačnice poput leksema *muškarac* imaju jednostavan sadržaj. U istim izdanjima (isto: s. v. *muškárac*) njegovo je značenje opisano na sljedeći način:

muškárac *m* <G muškárca, G *mn* muškārācā> odrasla osoba muškog spola

U istaknutim je primjerima, osim kvantitativne asimetrije, uočljiva i kvalitativna jer definicije leksema *žena* i *muškarac* nisu jednako precizne i ispravne. Dok je u spomenutim izdanjima Anićeva rječnika u prvome dijelu definicije primarnoga značenja (1. a) *žena* sasvim nepotrebno definirana u odnosu prema muškarcu, a tek onda, u drugome dijelu (1. b), sama po sebi, analogno definiciji leksema *muškarac*, u Rječniku hrvatskoga jezika⁶ (RHJ 2000:

³ Sadržaj je višeznačnih/polisemnih leksema složen, što znači da imaju više od jednoga značenja (Samardžija 1995: 11). Njihova semantička struktura sastoji se od primarnoga značenja, koje izvorni govornik u nultome i neodređenome kontekstu prvo povezuje s izrazom, i sekundarnih značenja izvedenih iz primarnoga (isto: 14).

⁴ U nastavku: A¹, A² i A³. Na isti će način, kada se radi o pojedinim izdanjima, biti označeno i četvrto izdanje: A⁴ (Anić 2003).

⁵ Pišković ističe da je značenje množinskoga oblika žene „zastarjelo otprilike onoliko koliko i ‘uzgoj djece’ u RHJ, pa su ga urednici trebali ili izbaciti iz rječnika ili mu dodati kvalifikator koji upućuje na to da je riječ o kronizmu“ (Pišković 2017).

⁶ U nastavku: RHJ.

s. v. *žena*) kvalitativna asimetrija među definicijama dvaju leksema još je izraženija. U tome je rječniku *muškarac* opisan kao ‘muška osoba’ (isto: s. v. *muškárac*), a značenje leksema *žena* sukladno primarnome u izdanjima Anićeva rječnika leksikološki je neispravno i krajnje neprimjereno razdvojeno na dva dijela (1, 3), između kojih je navedeno sekundarno značenje (2) istovjetno onome u Anićevu rječniku. U RHJ nalazimo sljedeća značenja i definicije:

žena ž <G mn žénā> **1.** ljudsko biće po spolu suprotno muškarcu, koje može rađati djecu i preuzeti glavnu brigu za uzgoj i odgoj djece: *tjelesne i duševne razlike ~e i muškarca* **2.** udana ženska osoba, bračna družica; supruga: *biti čija ~a, uloga ~e u braku* **3.** odrasla ženska osoba bez obzira na bračno stanje: *voljeti ~e*

Ako načas ostavimo postrani seksizam upisan u cjelokupnu leksikografsku definiciju leksema *žena* u RHJ, kojemu u vrijeme kada je rječnik objavljen ne bi trebalo biti mjesta ni u kojemu kontekstu, a kamoli u općemu rječniku od kojega očekujemo relativno neutralne i nepristrane opise, valja istaknuti leksikološke razloge zbog kojih dosad navedene definicije leksema *žena* smatramo nepreciznima i neispravnima, a koji bi podjednako vrijedili i da je leksem *muškarac* opisan na bilo koji način osim onih koje nalazimo u spomenutim rječnicima: ‘odrasla osoba muškog spola’ (Anić 1991, 1994, 1998, 2003: s. v. *muškárac*) i ‘muška osoba’ (RHJ 2000: s. v. *muškárac*). Detaljnija analiza značenja i značenjskoga odnosa dvaju leksema pokazat će da jedino definicije koje polaze od njihovih semantičkih komponenti i pritom ih dosljedno opisuju možemo smatrati ispravnima.

Komponentna analiza leksema *žena* i *muškarac*

Da bismo mogli procijeniti koja je definicija određenoga leksema bolja od ostalih, moramo znati što leksem znači. Značenje konkretnih imenica koje se sastoji od značenjskih sastavnica suprotne vrijednosti precizno se može opisati komponentnom analizom. U komponentnome pristupu leksičko se značenje promatra kao skup semantičkih komponenti, najmanjih jedinica značenja koje „omogućuju raščlambu značenja leksema, koje nije ništa drugo nego skup značenjskih sastojnica

tako uređen da se uvijek bar po jednoj sastavnici razlikuje od svih ostalih takvih skupova“ (Samardžija 1995: 12). Komponentna analiza leksičko značenje predstavlja prisutnošću ili odsutnošću te neobaveznom prisutnošću i neutralnošću određene semantičke komponente. Značenje leksema *žena* i *muškarac* može se raščlaniti na sljedeće sastavnice:

	LJUDSKO	ODRASLO	ŽENSKO	MUŠKO
<i>žena</i>	+	+	+	-
<i>muškarac</i>	+	+	-	+

Iz perspektive komponentnoga pristupa definicija leksema *žena* koja se temelji na prisutnim semantičkim komponentama, poput ‘odrasla osoba ženskog spola’, koju nalazimo u A⁴ i izdanjima *Hrvatskoga enciklopedijskog rječnika*⁷ (2002, 2004), bolja je od definicija koje polaze od odsutne komponente te njegovo značenje najprije određuju opisom ‘osoba po spolu suprotna muškarcu’ ili izlaze izvan okvira značenjskih sastavnica upisujući u definiciju stereotipna i diskriminatorna značenja. Osim u opisu leksičkoga značenja komponentna analiza koristi se i u proučavanju leksičko-semantičkih odnosa, a jednim od njih – antonimijom – baviti ćemo se u nastavku.

Leksemi *žena* i *muškarac* kao komplementarni/binarni antonimi

Prema naravi značenjskoga odnosa leksemi *žena* i *muškarac* komplementarni su antonimi, što znači da su njihova značenja suprotna i da u cijelosti obuhvaćaju dio izvanjezične stvarnosti na koji se odnose.⁸ Komplementarni su i antonimni parovi *dječak – djevojčica*, *mladić – djevojka*, *život – smrt*, *istinit – lažan*, *stvaran – fiktivan* i slično. Kako objašnjava Šarić,

„bit je komplementarnosti u činjenici da se dva logički suprotstavljena značenja koja imaju određeno polje svoga sadržajnoga prostiranja dopunjuju do točke potpuna obuhvaćanja kakva svojstva ili odnosa. Među njima nema nikakva srednjega člana pa je negacija jednoga ravna potvrđivanju drugoga. [...] Riječi koje označuju biološki spol na sintagmatskom se planu

javljaju kao i drugi antonimi, a na paradigmatskom su planu suprotstavljene jednom jedinom oznakom.“ (Šarić 2007: 113–114)

U komponentnoj analizi vidljivo je da se leksemi *žena* i *muškarac* razlikuju u jednoj semantičkoj komponenti koja predstavlja minimalnu razliku. S time je povezana činjenica da „broj razlikovnih sastojnica između značenja dvaju leksema izravno ovisi o veličini iskustvom potvrđene udaljenosti njihovih sadržaja“ (Samardžija 1995: 13). Upravo je zbog leksičke srodnosti specifične za antonimijski odnos komplementarnoga para leksema *žena* i *muškarac* neprimjerena kvalitativna asimetrija definicija koje nalazimo u pojedinim rječnicima hrvatskoga jezika. Stoga na temelju komponentne analize i karakteristika njihova leksičko-semantičkoga odnosa možemo zaključiti da njihova značenja trebaju biti opisana jednanim, dosljednim leksikografskim metajezikom, polazeći od minimalne razlike i ostajući u okvirima osnovnih semantičkih komponenti.

I u rječnicima s većom leksikografskom tradicijom nalazimo primjere dosljednih i nedosljednih definicija. Dok su u rječniku engleskoga jezika *žena* i *muškarac* definirani opisom ‘odraslo ljudsko [...] biće’ (*Oxford: s. v. woman, man*), a u rječniku njemačkoga jezika konstrukcijom ‘odrasla osoba [...] spola’ (*Duden: s. v. Frau, Mann*), u rječniku francuskoga jezika, iako sadrže jedino prisutne semantičke komponente, definicije su nedosljedne – značenje leksema *žena* opisano je izrazom ‘ljudsko biće ženskoga spola’, a značenje leksema *muškarac* izrazom ‘muško ljudsko biće’ (*Le Petit Robert: s. v. femme, homme*).

⁷ U nastavku: HER.

⁸ Tome je tako jer se svojstvo koje obuhvaćaju ne može leksički stupnjevati. Iz leksikološke perspektive komplementarnost se promatra kao jedan od načina ostvarivanja suprotnosti u jeziku (Šarić 1992: 180–181). Kako ističe Šarić, „psihološka je činjenica sklonost mišljenju u opozicijama, sklonost koja se sekundarno odrazila u jeziku stvarajući lekseme povezane, kao npr. *visok/nizak, kupiti/prodati, muško/žensko* [...] Suprotnost je i načelo organiziranja diskursa u cjelini ili njihovih dijelova. Uopćeno gledajući, antonimičnost je svojstvo mišljenja, svojstvo poimanja stvari i pojava, odlika jezika kao rezultata mišljenja. Antonimija je izricanje suprotnosti, vidljivih ili spoznatih u pojavnom svijetu“ (isto: 78). Povezanost jezika i binarnoga mišljenja problematizirana je u feminističkim i poststrukturalističkim konceptualizacijama identiteta (usp. Butler 2000: 30–38). O jezičnim inovacijama proizašlima iz *queer* identiteta usp. Bertoša (2001: 72).

Unatoč tome što problematične definicije primarnoga značenja leksema *žena* smatramo dijelom rodne asimetrije u odnosu na definicije leksema *muškarac*, prikazane su kao aspekt kvalitativne asimetrije zbog toga što iz leksikološke perspektive nisu jednako precizne. Kada bi u rječnicima hrvatskoga jezika cjelokupni kontekst upućivanja na žene i muškarce ostao isti, a konstrukcije kojima se dva leksema definiraju zamijenile mjesta, mogli bismo reći da je jedna definicija preciznija, ispravnija ili bolja od druge i u tome bi se očitovala njihova kvalitativna asimetrija. Tada bi se i načelo dosljednosti leksikografskoga meta-jezika u opisu antonima pokazalo odvojenim od rodne problematike, kao što i može biti. Ipak, uzimajući u obzir cjelokupne leksikografske jedinice te širi kontekst upućivanja na žene i muškarce u leksikografskoj praksi, kvalitativnu asimetriju između njih nemoguće je razmatrati odvojeno od rodne kojom ćemo se detaljnije baviti u nastavku.⁹

Perspektive feminističke lingvistike

Dosadašnje feminističke analize rječnika hrvatskoga jezika u okviru šire problematizacije jezične diskriminacije žena usmjerene su na ukorijenjene, ustaljene manifestacije seksizma koje se u njima pojavljuju, kakvima se feministička lingvistika bavi od svojih početaka. Uz kritiku definicija leksema *žena*, Borčić (1998, 2004) i Breglec (2015) kritički se postavljaju i prema stereotipnom i negativnom označavanju ženske seksualnosti (*laka žena, kurva, radodajka, drolja* itd.) te pejorativnim izrazima koji upućuju na ženski izgled, ponašanje i sposobnosti (*karampana, oštrokondža, rospija, alapača, ženska logika* itd.), povezujući analizu leksikografske građe s kritikom diskriminacije žena na leksičkoj razini jezične upotrebe. U analizi usmjerenoj isključivo na tretman žena u rječnicima Bratanić (2005: 39) naglašava analitičku razliku između jezične i leksikografske razine, a primjenjujući je u detaljnoj analizi rodni stereotipa u *Velikome rječniku hrvatskoga jezika* (2005) i RHJ Pišković (2017) primjere asimetričnih definicija imenica koje upućuju na žene i muškarce razvrstava u tri semantička polja – vezana uz karakter i ponašanje, izgled i fizičke karakteristike, te seksualnost

⁹ Za analizu rodne asimetrije u izdanjima Anićeve rječnika i RHJ usp. Bratanić (2005: 37–46) i Pišković (2017).

– sukladno ranijim analizama koje analitičku distinkciju dosljedno ne provode. Stoga je jasno da su stereotipi upisani u leksikografske definicije odraz onih koji postoje u jezičnoj upotrebi. No u njima dolazi do specifičnoga prijelaza – naime definicija može osnažiti stereotip sadržan u natuknici koju opisuje, umjesto da to učini što nepristranije i tako ga osvijesti, ali i upisati ga u definiciju leksema čije značenje nije stereotipno. Upravo upisivanje stereotipa u značenja leksema koji ih ne izražavaju, poput leksema *žena*, najizravnije pokazuje da „rječnik ne predstavlja objektivnu registraciju značenja potvrđenih u jezičnoj uporabi, nego subjektivni izbor autora ili urednika rječnika koji katkad i sami kreiraju nova značenja“ (Pišković 2017). Kako ističe Pišković,

„svi urednici i autori rječnika pripadaju određenoj kulturi u kojoj su oblikovali svoje stavove i vrijednosti te sami izabiru načine definiranja značenja, što itekako utječe na predstavljanje i autorizaciju kulture koja se ovjekovječuje u rječniku. Mnogobrojni leksikografski postupci, ponajprije selekcija leksičkih unosaka i njihovih leksičkih značenja, mogu potvrditi različite vrste pristranosti, pa tako i nejednak tretman muških i ženskih karakteristika, ponašanja i izgleda pri opisivanju značenja imenica za muškarce i žene. U tome smislu standardni suvremeni rječnici odražavaju i samu androcentričnu kulturu, ali i ideološke konstrukcije o tome kakva bi ta kultura trebala biti.“ (isto)

Stoga povrh nužne analitičke distinkcije u pristupu rječnicima nalazimo da stereotipi i seksizam perpetuirani na leksikografskoj razini imaju isti izvor kao i oni na razini jezične upotrebe.

U kontekstu feminističke lingvistike seksističkima se smatraju jezične upotrebe „koje utemeljuju, tvore, promoviraju ili iskorištavaju nepoštenu ili nevažnu razliku među spolovima“ i „koje uzrokuju ili promiču ugnjetavanje osobe na osnovi spola“ (Vetterling-Braggin 1981: 3–4). Pod pretpostavkom da je diskriminacija žena sustavna, nametnuta s pozicija moći i ukorijenjena u društvenim strukturama (Mills 2003), jezični seksizam istaknuta je meta kritike *dominacijskoga pristupa rodu i jeziku*, u okviru kojega se diskriminirajuće upućivanje na žene kao jedna od posljedica muške dominacije smatra mehanizmom perpetuiranja i proizvodnje spol-

ne i rodne neravnopravnosti. Zapažanja Robin Lakoff iz kojih se taj pristup razvio Pišković objašnjava na primjerima iz hrvatskoga jezika:

„Lakoff upozorava na mnogobrojne asimetrije među imenicama koje označavaju muškarce i žene i koje odražavaju društvenu rodnu nejednakost, utišavanje žena u društvu i mnogo agresivnije zadiranje u bračni, ljubavni, seksualni i uopće, privatni život žena nego muškaraca. Čak i kad postoje parne imenice za muškarca i ženu (npr. *kavalir – dama, neženja – usidjelica, ljubavnik – ljubavnica, profesionalac – profesionalka*), imenice ženskoga roda počesto nose deprecijativnu konotaciju, a imenice muškoga roda neutralne su ili čak pozitivno intonirane.“ (Pišković, 2014: 147)

Slijedeći navedenu tezu, feministička lingvistička istraživanja usmjerila su se na različite jezične razine, a iz njihovih su rezultata proizašli savjetnici ili vodiči za neseksističku upotrebu jezika. Problematičan je aspekt takvih vodiča što seksističkima proglašavaju i jezične činjenice koje to nisu te tako istovremeno zanemaruju lingvističku perspektivu proučavanja predmeta kojim se bave i skreću pozornost sa značajnijih aspekata jezične upotrebe kojima se seksizam ostvaruje ili opovrgava. Najpoznatiji je primjer upotreba generičkoga muškog roda, no na ovome mjestu navest ćemo druga dva kako bismo ukazali na činjenicu da se jezična struktura i upotreba, kada se radi o problemu jezičnoga seksizma, mogu razmatrati odvojeno.¹⁰

U *Pojmovniku rodne terminologije*, hvale vrijednom dokumentu koji sadrži „pojašnjenja pojmova vezanih uz ravnopravnost žena i muškaraca“ (PRT 2007: 5), poput *feminizacije siromaštva* ili *pozitivne diskriminacije*, navodi se da *diskriminacija u jeziku* „postoji na svim jezičnim razinama, od jezičnih seksizama koji prenose duboko ukorijenjene predrasude o ženama do potpune isključenosti žena iz jezika. Da bi se razumjela (ne)prisutnost žena ili pak njihova diskriminirana prisutnost u jeziku, treba razumjeti odnose

¹⁰ Za analizu feminističkoga pristupa upotrebi generičkoga muškog roda usp. Pišković (2017).

moći i rodnu problematiku i koristiti i stvarati jezik koji ne diskriminira žene“ (isto: 20). Pod istom natuknicom citira se rad (Borić 2004) u kojemu se osim seksizma na leksikografskoj i leksičkoj razini kritizira i navodni seksizam na razini tvorbe riječi pa tako Borić u njemu ističe da „u hrvatskome jeziku sufiksna tvorba imenica ženskoga roda na *-ica* za ženska zanimanja u potpunosti odgovara tvorbi umanjjenica“ i pita se – „umanjuje li se tada i značaj posla koji [žene] obavljaju?“ (isto: 22). S obzirom na to da se imenice ženskoga roda (npr. *učiteljica*) i umanjjenice (npr. *kućica*) tvore homonimnim sufiksima koji dijele izraz, ali ne i značenje, sasvim je svejedno hoćemo li se smatrati i nazivati *feministicama* ili *feministkinjama*. Složeniji primjer u analizi rječnika zapažaju Borić (isto: 25) i Breglec (2015: 216), a izravno je vezan uz našu temu – augmentativi leksema *žena* i *muškarac* (*ženetina* i *muškarčina*) imaju suprotne konotacije, no one nisu određene njihovom strukturom, već upotrebom. A upravo se upotreba pokazuje ključnim mjestom preoznačavanja uvriježenih konotacija. Dok *ženetina* uvijek ima negativnu konotaciju, pozitivna konotacija koja prati *muškarčinu* ironijski se može opovrgnuti i na taj način preispitati. Malo je vjerojatno da će *feministice* pozitivno vrednovati *muškarčine* – kako u jeziku, tako i izvan njega. Sukladno tome, razmatrajući jezične razine na kojima se seksizam očituje, Bratanić zaključuje: „seksizam je u manjoj mjeri eksplicitno sadržan u jeziku. On se manifestira u seksističkoj uporabi jezika, on je u glavi onoga koji se jezikom služi“ (Bratanić 2005: 39).

Upravo je pomak istraživačke pozornosti prema kontekstu karakterističan za treći val *feminističke lingvistike* (Mills 2003), ili, drugačijom tipologijom, *postmoderne pristupe rodu i jeziku* (Cameron 2005: 484), no u okviru ovoga rada ipak ćemo se zadržati na kritici ukorijenjenoga jezičnog seksizma na leksikografskoj razini, sa sviješću o mogućnostima relativizacije koje proizlaze iz kontekstualnih jezičnih upotreba.¹¹ Upravo takve ustaljene manifestacije seksizma nalazimo u spomenutim leksikografskim definicijama leksema *žena* u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika. Kako

¹¹ Za pregled i usporedbu *modernih* i *postmodernih* tendencija u feminističkoj lingvistici usp. Cameron (2005: 482–502).

bismo što jasnije povezali leksikološku i feminističku perspektivu kritike rodne asimetrije leksikografskih jedinica *žena* i *muškarac*, u nastavku analize bavit ćemo se seksizmom na četirima razinama: na razini definicija, primjera, sintagmatskih i frazeoloških izraza te rječničkoga konteksta.¹²

Ne znam jesam li muško ili žensko: rodna asimetrija leksikografskih jedinica žena i muškarac

Budući da smo problem definicije primarnoga značenja leksema *žena* u trima izdanjima Anićeva rječnika obuhvatili analizom kvalitativne asimetrije u odnosu na definiciju leksema *muškarac* (koja bi se mogla primijeniti i na potencijalne neadekvatne definicije toga leksema, npr. da je *muškarac* najprije definiran konstrukcijom ‘osoba po spolu suprotna ženi’), pobliže ćemo razmotriti definicije značenja leksema *žena* u RHJ, s obzirom na to da je kvalitativna asimetrija u tome rječniku značajnije povezana s rodnom. Kao što smo već istaknuli, primarno se značenje leksema *žena*, analogno značenju ‘odrasla osoba ženskog spola’ u izdanjima Anićeva rječnika i HER-a, u RHJ (RHJ 2000: s. v. *žena*) razdvaja na dva dijela koji uz primjere perpetuiraju najčešće stereotipne reprezentacije žene – u primarnome značenju (1) žena rađa, odgaja i uzgaja (!) djecu, što se opravdava *tjelesnim* i navodnim *duševnim razlikama između žene i muškarca*, a u drugome sekundarnom značenju (3) žena, kao odrasla osoba, ‘bez obzira na bračno stanje’, predstavlja objekt (muškarčeve?) ljubavi, na što upućuje primjer *voljeti žene*. Njima je sukladan i primjer koji slijedi definiciju sekundarnoga značenja (2) pretpostavljajući određenu *ulogu žene u braku*. Stoga cjelokupna leksikografska definicija značenja leksema *žena* u RHJ implicira da su žena u braku (1, 2) i žena uopće (3) dva različita ljudska bića, od kojih je jedno voljeno, a drugo još i podređeno tradicionalnoj ulozi u braku i obitelji, umjesto da nepristrano zabilježi dva značenja toga leksema, od kojih se primarno odnosi na ‘osobu ženskog spola’, a sekundarno na

¹² Te su razine sukladne onima koje navodi Bratanić. Autorica ističe da se seksizam u rječnicima najčešće manifestira u jeziku definicija, odabiru onoga čega u rječniku ima ili nema, izboru ilustrativnih primjera te izboru gramatičkih, stilskih i drugih upotrebnih odrednica (Bratanić 2005: 39).

‘suprugu’. Navedene su definicije i primjeri ne samo krajnje diskriminatorni, već i leksikološki neispravni te ukazuju na nemogućnost leksikografova distanciranja od vlastitih predrasuda u pristupu predmetu kojim se bavi. I u A⁴ i izdanjima HER-a nalazimo simptomatične primjere sekundarnoga značenja (2), koji impliciraju da žena pripada muškarcu – *moja žena, uzeti za ženu* (Anić 2003, HER 2002, 2004: s. v. *žena*).

Osim u definicijama primarnoga i sekundarnih značenja te primjerima koji ih prate, rodna se asimetrija među leksikografskim jedinicama *žena* i *muškarac* očituje i na razini odabira i opisa sintagmatskih izraza i frazema koji, uz višeznačnost leksema *žena*, značajno doprinose njihovoj kvantitativnoj asimetriji.¹³ U odabiru sintagmi i frazema leksikografova sloboda manja je nego u osmišljavanju primjera pojedinih značenja jer oni postoje u jezičnoj upotrebi neovisno o njegovu stavu. U vezi s time Bratanić ističe već spomenutu analitičku razliku koju je potrebno slijediti u pristupu rječnicima: „valja jasno razgraničiti jezične od leksikografskih činjenica. To što, primjerice, augmentativ ‘muškarčina’ uvijek ima pozitivan, a ‘ženetina’ negativan predznak – leksička je datost. Rječnik to tek može i mora nepristrano bilježiti“ (Bratanić 2005: 39). Na tragu toga razgraničenja Pišković ističe da „ako tu datost [leksikograf] registrira pristrano i afektivno manifestirajući benevolentnost prema muškim referentima i averziju prema ženskima, leksikografsku definiciju pretvara u jedinu opravdanu jezičnu metu feminističkih intervencija“ (Pišković 2017). Budući da su ustaljene sintagme i frazemi jezične činjenice koje odražavaju sustav vrijednosti u kojemu su nastale, ne možemo očekivati da se ne navode u rječnicima, čak i ako izražavaju društvene stereotipe. No i u tome dijelu leksikografske jedinice relevantno je i potencijalno problematično pitanje njihove selekcije, a posebice definicije. Kao ni u definicije primarnoga i sekundarnih značenja, vrijednosni stav leksikografa ne bi se trebao upisivati u definicije sintagmi i frazema, posebice

¹³ S time je u skladu činjenica da su, prema *Hrvatskome frazeološkom rječniku* (Menac, Fink-Arsovski i Venturin 2014), glavne sastavnice frazema natuknice *žena*, *ženska*, *žensko* i *muško*, ali ne i *muškarac*. Slična je situacija i u Matešićevu *Frazeološkome rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982), u kojemu nalazimo natuknice *žena*, *ženski* i *žensko* te *muški* i *muško*.

ako oni izražavaju određene stereotipe. Naprotiv, u definiciji bi se trebala očitovati svijest o njima kako se navođenjem u rječnicima ne bi učvršćivali.

Sintagme i frazemi navedeni nakon definicija značenja leksema *žena* u izdanjima Anićeve rječnika i RHJ uglavnom su vezani uz pitanje ženskoga (ne)moralu u sustavu vrijednosti utemeljenome na dvostrukim mjerilima, koji se ponajbolje očituje u sljedećim primjerima: *javna žena* i *laka žena* negativno označavaju žensku seksualnost, a *mijenjati žene kao košulje* i *daj mi Bože što mi misli žena, ne daj što mi misli majka* pozitivno vrednuju istovjetno ponašanje muškaraca. Prema Pišković, te se vrijednosti očituju i na razini definicija – „u semantičkome polju seksualnosti asimetrija između definicija imenica za žene i muškarce očekivano je najveća i potvrđuje leksikografski običaj da se imenice za muškarce definiraju neutralno ili da čak imaju pozitivne konotacije, a da definicije imenica za žene evociraju negativne stereotipe i počesto difamiraju žene“ (isto). Na koji se način i u kojoj mjeri vrijednosni stavovi leksikografa upisuju u leksikografske definicije možemo vidjeti na primjerima različitih objašnjenja sintagme *laka žena* u kojima se očituje negativna promjena. U A³ *laka žena* opisana je kao ‘lako osvojiva žena koju prati predrasuda da ne bira partnera’ (Anić 1998: s. v. *žena*), dok u A⁴ nakon iste sintagme slijedi opis: ‘*podr.* lako osvojiva žena, ona koja lako stupa u intimne odnose’ (Anić 2003: s. v. *žena*). Na temelju usporedbe s frazeološkim rječnicima (Matešić 1982, Menac, Fink-Arsovski i Venturin 2014) u općim se rječnicima suvišnim čini navođenje izraza *žena iz stripa* u A³, A⁴ i izdanjima HER-a (2002, 2004), čiji je detaljan opis podudarano sa stereotipnom reprezentacijom privlačnoga ženskog tijela (‘tip žene vrlo vitkog struka, jakih bokova i snažnih, lijepo svedenih nogu, okruglog lica i jakih ličnih kostiju (nacrtan izmaštano tip idealno privlačne žene, ob. po ukusu dvadesetih godina 20. st. i dalje)’ (Anić 1998: s. v. *žena*)), za koji Pišković navodi da se pojavljuje „samo u tekstovima autorica koje se pitaju zašto se ta sintagma nalazi u rječniku“ (Pišković 2017). Nadalje u odnosu na frazeološke rječnike u općim rječnicima nedostaju frazemi *blažen među ženama* i *žena zmaj*. Uzimajući u obzir širi kontekst upućivanja na žene u općim rječnicima i jezičnoj upotrebi, ne iznenađuje činjenica da ni definicije u *Hrvatskome frazeološkom rječniku* (2014) nisu lišene stereotipa. Prema njemu,

pozitivno vrednovanje – *žena zmaj* – zaslužuje žena ‘koja je istovremeno i uspješna poslovna žena i majka i domaćica’ (Menac, Fink-Arsovski i Venturin 2014: s. v. *žena*), a ne ona koja je uspješna u onome što radi, neovisno o tradicionalnim rodnim ulogama.

Iako šira analiza rodne asimetrije leksikografskih definicija u rječnicima hrvatskoga jezika izlazi iz okvira ovoga rada, rezultati koji su u tome smjeru već postignuti svakako otvaraju pitanje perpetuiranja stereotipa o muškarcima u istoj građi.¹⁴ Na razini jezične upotrebe sustav vrijednosti je jasan – *ženska ruka* i *muška ruka* tradicionalno dijele rodne uloge; ona je *laka*, a on je *ženskar*; ona je *muškobanjasta*, a on *ženskast*. No njihovo perpetuiranje na leksikografskoj razini može biti problematično i u definicijama leksema koji se odnose na muškarce. Ilustrativan je primjer pomak u definicijama leksema muškarčina u A¹ i ostalim izdanjima Anićeve rječnika. Dok je u prvome izdanju taj leksem neutralno definiran kao ‘*augm.* od muškarac’ (Anić 1991: s. v. *muškàrčina*), u sljedećim izdanjima opisuje se kao ‘pravi muškarac, onaj koji se odlikuje onim što se očekuje od pravog muškarca u vanjštini i ponašanju, tipičan muškarac od glave do pete’ (Anić 1994, 1998, 2003: s. v. *muškàrčina*). Kako je to istaknula Borić – „tako bi ‘htjelo biti!’“ (Borić 2004: 25), no u jednakoj mjeri u kojoj tipični muškarci nisu muškarčine, a muškarčine pravi muškarci, leksikografskoj definiciji koja generalizira stereotipno značenje leksema nedostaje naznaka o njegovoj ironičnoj upotrebi. Čitajući definiciju bez nje, ‘tipičan muškarac’ mogao bi zaključiti – *ne znam jesam li muško ili žensko*. Detaljnija analiza i problematizacija perpetuiranja stereotipa o muškarcima na leksikografskoj razini svakako bi unijela novu dinamiku u dosad proučavanu asimetriju između stereotipnoga i negativnoga definiranja leksema koji se odnose na žene i relativno neutralnoga i pozitivnoga leksikografskog tretmana muškaraca.

Zaključak: perspektive feminističke teorije

Iako su se u četrdesetogodišnjemu razvoju feminističke lingvistike formirali različiti, čak i oprečni, pravci istraživanja

¹⁴ Usp. Pišković (2017).

i teoretiziranja odnosa jezika i roda, u stalnome dijalogu sa širim kontekstom feminističke teorije koja se i sama razvija u okviru različitih tendencija, svima je zajednička kritika diskriminatornih reprezentacija žena – njihovih tijela, ponašanja, djelovanja. U koje god područje feminističke lingvistike ili teorije zašli, pronaći ćemo uporište za nju. Reprezentacija žena u rječnicima, koju smo prikazali u prethodnoj analizi, i kojoj su kritički pristupili svi dosadašnji radovi vezani uz tu temu, odraz je sustava normi i vrijednosti koji pretpostavlja kontinuitet između spola i roda, a time i žudnje i seksualne prakse, pa su u definiciju leksema koji označava spol upisane i ustaljene predodžbe o rodu i seksualnosti.¹⁵ Svaki se diskontinuitet u tome sustavu kažnjava – dovoljno je da spomenemo na razini jezične upotrebe negativno obilježene *muškobanje, muškarače, ženskonje* i sve one koji su *ni muško ni žensko* ili *ne znaju jesu li muško ili žensko*. Oni narušavaju kontinuitet između spola i roda, odrednica koje feministička teorija razlikuje kako bi opovrgnula ideju da je *biologija sudbina*.¹⁶ Najpoznatija je krilatica te ideje Beauvoirina tvrdnja da se ženama ne rađamo, nego postajemo (Beauvoir 1982b). Prema Beauvoir, to se događa u kulturi koja žene određuje kao *drugi spol*. Dosadašnje kritike definicije žene u rječnicima parafraziraju njezin uvid da muškarac ne definira ženu kao takvu, već prema sebi – on je Subjekt, Apsolut, ona je Drugi (Beauvoir 1982a: 12).¹⁷ Ta je shema analogna odnosu leksikografa (neovisno o spolu i drugim odrednicama) i značenja koje opisuje, ako to čini iz partikularne perspektive, pod utjecajem vlastitih stavova i predrasuda. U tome kontekstu povezivanje leksikološke analize i feminističke kritike nužno je za ukazivanje na perpetuiranje rodnih stereotipa i njihovu proizvodnju u prostoru koji se predstavlja kao neutralan i nepristran. Upravo su teorijska i istraživačka perspektiva trećega vala feminističke lingvistike, odnosno postmodernih pristupa rodu i jeziku, te feministička teorija na tragu poststrukturalističkih konceptualizacija identiteta, usmjerene na denaturalizaciju i preoznačavanje uvriježenih kategorija poput spola, roda i seksualnosti

¹⁵ Usp. Butler (2000: 30–38).

¹⁶ Usp. Moi (2005: 21–30).

¹⁷ Usp. Borić (1998: 37) i Pišković (2017).

te pronalaženje novih načina za njihovo *postajanje*. U skladu s time, naslov ovoga rada parafraza je naslova eseja *Dakle: kad ćemo postati žene?* (1999) francuske feminističke teoretičarke Luce Irigaray koja radikalizira tezu Simone de Beauvoir tvrdeći da žene nisu „ni subjekt ni njegovo Drugo, nego razlika u odnosu na ekonomiju binarne suprotnosti“ (Butler 1990: 28). Ne ulazeći dublje u njihov odnos, možemo pretpostaviti da bi Irigaray preoznačila Beauvoirinu tvrdnju na sljedeći način – *ženama se ne rađamo, već trebamo postati*. To se postajanje, prema Irigaray, može događati jedino izvan diskriminatornih shema reprezentacije. Uključivanje njezina pitanja u naslov ovoga rada i povezivanje problema reprezentacije žena uopće s njihovim tretmanom u rječnicima stoga implicira sljedeće – kada će žene biti definirane izvan stereotipnih okvira određenih patrijarhalnom kulturom? Jedan je od prvih koraka u tome smjeru osvještavanje i opovrgavanje stereotipa iz kojih proizlaze različiti oblici diskriminacije, a naši rječnici tek ga trebaju poduzeti.

LITERATURA

A¹ = ANIĆ, Vladimir. 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

A² = ANIĆ, Vladimir. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Novi Liber.

A³ = ANIĆ, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Treće izdanje. Zagreb: Novi Liber.

A⁴ = ANIĆ, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Četvrto izdanje. Zagreb: Novi Liber.

BEAUVOIR, Simone de. 1982a. *Drugi pol 1. Činjenice i mitovi*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

BEAUVOIR, Simone de. 1982b. *Drugi pol 2. Životno iskustvo*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

BERTOŠA, Mislava. 2001. „Jezične promjene i feministička kritika jezika“. *Revija za sociologiju*, vol. 32/1–2 : 63–75.

BORIĆ, Rada. 1998. „Ženski identitet u jeziku“. *Treća*, vol. 1/1: 37–44.

BORIĆ, Rada. 2004. „Nejednakost u jeziku. Više od stereotipa“. U *Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti! Priručnik za analizu rodnih stereotipa*, ur. Valerija Barada i Željka Jelavić. Zagreb: Centar za ženske studije, 17–30.

BRATANIĆ, Maja. 2005. „Mjesto žene u rječniku“. U *Jezik u društvenoj interakciji*, ur. Diana Stolac, Nada Ivanetić i Boris Pritchard. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 37–46.

BREGLEC, Zrinka. 2015. „Rod, spol i žena u hrvatskome jeziku“. *Jat: časopis studenata kroatistike*, vol. 2/2: 204–219.

BUTLER, Judith. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Zagreb: Ženska infoteka.

CAMERON, Deborah. 2005. „Language, Gender, and Sexuality: Current Issues and New Directions“. *Applied Linguistics*, vol. 26/4: 482–502.

Duden. <http://www.duden.de> [pristup: 17.2.2017].

HER 2002 = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2002. Ur. Ljiljana Jojić, Ranko Matasović. Zagreb: Novi Liber.

HER 2004 = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2004. Ur. Ljiljana Jojić, Ranko Matasović. Drugo izdanje. Zagreb: Novi Liber.

IRIGARAY, Luce. 1999. *Ja, ti, mi: za kulturu razlike*. Zagreb: Ženska infoteka.

Le Petit Robert. 2012. CD-ROM, version numérique. Paris: Dictionnaires Le Robert.

MATEŠTIĆ, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

MENAC, Antica, Željka FINK-ARSOVSKI I Radomir VENTURIN. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

MILLS, Sara. 2003. „Third Wave Feminist Linguistics and the Analysis of Sexism“. <http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2003/001/mills2003001.html> [pristup: 17.2.2017].

MOI, Toril. 2005. *Sex, Gender and the Body: the Student Edition of What Is a Woman?*. Oxford – New York: Oxford University Press.

Oxford. <http://www.oxforddictionaries.com> [pristup: 17.2.2017].

PIŠKOVIĆ, Tatjana. 2014. „Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju“. U *Otpor: subverzivne prakse u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi: zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Tatjana Pišković i Tvrтко Vuković. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 145–168.

JAT - ČASOPIS STUDENATA KROATISTIKE BR. 3 (2017)

PIŠKOVIC, Tatjana. 2017. „Perpetuiranje rodni stereotipa u hrvatskim rječnicima“. <http://www.stilistika.org/stiloteka/rasprave/250-perpetuiranje-rodni-stereotipa-u-hrvatskim-rjecnicima> [pristup: 13.2.2017].

PRT = „Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije“. http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/pojmovnik_rodni.pdf [pristup: 13.2.2017].

RHJ = *Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Ur. Jure Šonje. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ – Školska knjiga.

SAMARDŽIJA, Marko. 1995. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

ŠARIĆ, Ljiljana. 1992. „Antonimija: neke značenjske i tvorbene odrednice“. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, vol. 18/1: 177–191.

ŠARIĆ, Ljiljana. 2007. *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

VETTERLING-BRAGIN, Mary, ur. 1981. *Sexist Language: A Modern Philosophical Analysis*. Totowa: Littlefield, Adams and Co.